

Infobestand etappe 13 Kloosterpad Groningen: Leek Trimunt

Leekstermeer

Het grootste open wateroppervlak (175 ha) in De Onlanden is, onder normale omstandigheden, het Leekstermeer. Via de slenken stroomt vrijwel al het water uit de noord-Drentse beken hier naartoe, alvorens naar het noorden weg te stromen. Daarmee is het Leekstermeer de spil in de waterhuishouding van De Onlanden. Waarschijnlijk heeft het meer een natuurlijke oorsprong en was het ook in de tijd dat het hele gebied nog één groot laagveenmoeras was (tot in de middeleeuwen) al open water. Vroeger werd het Leekstermeer ook Zulthemmeer genoemd. Volgens sommige bronnen een verwijzing naar zout dat door overstromingen vanuit de Waddenzee in het veen werd afgezet.

Van oudsher is het Leekstermeer een belangrijke pleisterplaats voor watervogels, zoals ganzen en eenden. Maar ook de Otter kwam er tot in de jaren 70 van de vorige eeuw nog voor. Tegenwoordig wordt het meer vooral zomers zo druk bevaren dat de natuur het er moeilijk heeft. Toch bieden de brede rietoevers aan de zuid- en oostkant van het meer nog zoveel dekking dat vogels als Bruine Kiekendief, Rietzanger en af en toe de Roerdomp er tot broeden komen. In het voorjaar komen Zwarte Sterns graag voedsel zoeken boven het meer. Soms zit daar ook een Witvleugelstern of Dwergmeeuw tussen. Ook de Visarend is een doortrekkende gast.

Zwarte stern.

- Kenmerken
- Het verenkleed is donkergrijs van kleur
 - De poten zijn roodbruin gekleurd
 - De snavel is geheel zwart
 - De ondervleugel is lichtgrijs
 - De onderstaartdekveren zijn wit van kleur

De zwarte stern is de donkerste stern die in Nederland

voorkomt. Met name in het zomerkleed vallen de donkere kop en buik op. In het winterkleed is de vogel lichter gekleurd en is dan het beste te herkennen aan een zwarte vlek op de zijborst. Het voedsel van de zwarte stern bestaat uit insecten en larven van insecten, maar ook kleine vissen worden gegeten. De vogel vliegt tijdens het foerageren laag over het water en doet in de vlucht denken aan een zwaluw. De vogel broedt op verschillende plaatsen in Europa, waaronder in Nederland, in moerassen en andere gebieden met ondiep water. Het nest wordt op een beschutte plaats gebouwd van rottende plantenresten en staat vaak gedeelte onder water. Tijdens de trek doen veel vogels Nederland aan, waarbij de vogels ook te zien zijn in meer open water. De broedpopulaties van Europa zijn de laatste decennia sterk in aantal achteruit gegaan.

In de nazomer slapen er regelmatig ruim honderdduizend Spreeuwen in de rietkragen van het Leekstermeer. Het is altijd een spectaculair gezicht om de enorme zwermen vogels boven het meer te zien 'dansen'. In de winter is er minder vaarverkeer op het meer, waardoor er meer watervogels, zoals Brilduikers en Grote Zaagbekken, te zien zijn. 's Winters dient het Leekstermeer ook regelmatig als slaapplek voor duizenden meeuwen en soms ook nog voor Kolganzen.

Borg Nienoord.

In 1525 koopt jonker Wigbold van Ewsum land bij Midwolde in de provincie Groningen. Hij bouwt er een nieuw huis op, de Nije Oord. Van het land laat hij turf steken. Turf is in die tijd een belangrijke brandstof en zo kan het gebeuren dat het huis Nienoord uitgroeit tot het grootste landhuis van Noord-Nederland. In 1665 trouwt de laatste afstammeling van Wigbold, Anna van Ewsum met de Duitse edelman Georg Wilhelm von Inn- und Knyphausen. De rijkdom van Nienoord groeit. Ten teken van deze rijkdom worden niet alleen de tuin en de borg (landhuizen van Groninger adel worden borgen genoemd) rijk versierd, maar ook de kerk in Midwolde. Het is de gouden eeuw voor Nienoord. Het landgoed breidt zich steeds verder uit en zo kan de graaf van Nienoord zelfs over eigen land van Leek naar Coevorden rijden! Daarna raakt het landgoed in verval. In 1846 brandt de borg zelfs helemaal af. De laatste Von Inn- und Knyphausen verhuist naar Groningen. Zijn neef, jonkheer van Panhuys laat na 1887 een hele nieuwe borg bouwen. Maar twintig jaar later komt de hele familie om het leven. De koets, waarin ze zitten, raakt te water in het Hoendiep en de laatste bewoners van de borg verdrinken.

Gelukkig is niet alles verloren gegaan in de loop der tijd. Er is nog wel wat bewaard gebleven uit de zeventiende eeuw, zoals bijzondere paneelschilderingen en een schelpengrot.

De schilderijen waren meer dan anderhalve eeuw in de vergetelheid geraakt. Ze hebben zelfs een tijd gediend als een wandje in het koetshuis. Na een jarenlange restauratie zijn ze weer in Nienoord terug. Ooit hebben ze de danszaal verfraaid. De schilderijen, van 3 meter hoog en tezamen 18 meter lang, zijn gemaakt door de Friese schilder Herman Collenius. In 1685 schildert hij op Nienoord vele wanddecoraties. In de danszaal schildert hij drie legenden uit de Oudheid, uit het boek Metamorfosen van Ovidius, waarin Diana voorkomt, godin van de jacht. Alle scènes hebben betrekking op seksuele intimiteiten tussen goden en stervelingen. De stervelingen, zelfs al zijn ze onschuldig, worden gestraft en het loopt steeds slecht met hen af! Ook de schelpengrot in de tuin heeft een eigen verhaal. Een droeve legende over een nieuwsgierig dienstmeisje vertelt over het ontstaan ervan.

De schatkamer van de Nienoord

Dichtbij de borg staat de schelpengrot. Dit is de oude schatkamer van de borg. Daar stonden kisten vol goud en zilver, vol sieraden en juwelen. Op het kasteel werkte eens een meisje uit het dorp. Ze zou zo graag eens stiekem in de schatkamer gaan kijken. Toen op zekere dag de kasteelheer en zijn vrouw op reis waren, riep het kindermisje de jonge freule, op wie zij moest passen, bij zich. Ze wist haar te overreden de sleutel uit de kamer van haar vader te halen en mee naar de schatkamer te gaan, waar het dienstmeisje niet uitgekeken raakte. Ze danste in het rond tussen al die schatten en juwelen en ze droeg het ene sieraad na het andere. Maar de jonge freule had er al gauw genoeg van. Ze liep weg, maar deed voor alle zekerheid de deur van de schatkamer op slot. Toen ze weer aan het spelen was, vergat ze het kindermisje helemaal. Bij thuiskomst van haar ouders moest ze natuurlijk het geheim wel verklappen. Kwaad liep de kasteelheer naar de schatkamer, waar hij het kindermisje huilend aantrof. Uit straf voor haar pronkzucht moest ze in de schatkamer gevangenzitten totdat de muren bedekt waren met schelpen. Er kwamen kisten met schelpen op de plaats van de kisten met juwelen en door een luik kreeg het meisje eten en kaarsen. Tientallen jaren werkte het meisje hier aan de schelpenmuren, en eindelijk had zij het werk klaar. Toen mocht ze eruit. Zij liep blij weer in de buitenlucht, vrij! Meteen ging zij naar het meer in het dorp, maar in het heldere water schrok zij hevig van haar gezicht, dat na al die jaren mager en oud geworden was. Het meisje zakte in elkaar en is nooit meer opgestaan. Nog altijd bestaat die schatkamer bij de Nienoord, waar alle muren vol schelpen zitten. Pas in 1958 krijgt de borg zijn huidige bestemming: Het Nationaal Rijtuigmuseum is er sindsdien gevestigd. Het museum geeft een overzicht van de geschiedenis van het reizen met rijtuigen in Nederland en laat ook de geschiedenis van de borg Nienoord zien.

Tolbert.

Tolbert ontstond in de 10e eeuw als vestiging van kolonisten op de zandrug tussen Marum en Oostwold die gelegen was in een veenmoeras. Oorspronkelijk werd het 'Fredewolda' (Vredewold) genoemd, maar later werd het opgedeeld in drie buurten:

de 'oude buurt': 'Oldebert', later 't Olle bert' of Tolbert

de 'nieuwe buurt': 'Nijeberth', later Niebert .

de 'kleine buurt': Lettelbert.

De rest van de tekst over Tolbert komt na de Joodse begraafplaats weer verder.

In de 13e eeuw werd de kerk van Tolbert gebouwd, waarvan de toren in de 16e eeuw werd verhoogd. Een poging van de Duitsers om tijdens de Tweede Wereldoorlog de klok uit 1660 (Jurjen Balthasar) mee te nemen mislukte omdat deze te groot was; een nog zichtbaar later dichtgemetseld gat herinnert aan deze poging. Ten oosten van Tolbert lag vroeger de vermoedelijk vroeg-15e-eeuwse Auwemaborg, die in de 18e eeuw werd gesloopt; de toren en het Auwemabos verdwenen een eeuw later. De gracht is het enige dat resteert. Binnen deze gracht is later een woning gebouwd. In 1780 werd de nog bestaande Herberg De Postwagen geopend. De Oudheidkamer Fredewalda aan de Hoofdstraat nr. 11 probeert het verleden van het dorp inzichtelijk te houden. Bijna 120 panden uit het vroegere dorp zijn als maquette nagebouwd naar de toestand van ongeveer 1930. Van elk gebouw worden bovendien zo veel mogelijk gegevens verzameld over gebruik en bewoners. De Openingstijden van april-november za. en zo. van 13.30-17.00 uur.

Kerk Tolbert.

Veel in deze kerk herinnert aan de bewoners van Auwemahuis en Harkema. De 17e eeuwse herenbanken bijvoorbeeld, en de verschillende zerken in het schip en koor. Op de luidklok staan de wapens van Carell van Inhuisen- en Kniphuisen (heer tot Nienorth, Vredewolt en Uplewardt) en van Ivo Auwema van Auwemahuis.

In 1815 was de school in Tolbert zo bouwvallig geworden, dat er een alternatief gevonden moest worden. Tot 1962 kregen de kinderen les in het koorgedeelte van de kerk. Om iets van een afgesloten ruimte te creëren werd in de triomfboog een schot geplaatst.

De kerk van Tolbert ligt op een ruim, verhoogd kerkhof. Pastoorszegels uit 1547-'62 kunnen wijzen op Petrus als patroonheilige. Het oudste deel is het bakstenen koor van rond 1200. Het onderstuk van de toren is enkele decennia later gebouwd. Het schip is daarna tussen de toren en het koor geplaatst. Het heeft een hoger dak dan het koor. Zo kreeg de kerk zijn huidige vorm. Tegen de koormuur is een steunbeer geplaatst om verzakking tegen te gaan. Het schip is door middel van een relatief smalle, spitse triomfboog verbonden met het inspringende, recht gesloten koor. In de triomfboog werd in de 19e eeuw een schot geplaatst; het koor diende namelijk van 1816-'62 als school. In dezelfde tijd is ook de eenvoudige ingang in de koorgevel aangebracht. De koorsluiting heeft in de geveltop drie gewitte klimmende rondboognissen, daaronder zijn de vormen zichtbaar van twee dichtgezette, rondboogramen.

De zuid- en de noordmuur van het schip hebben dichtgezette rondboogportalen en lage vensters ter weerszijden van de triomfboog. Verder zijn in deze muren twee rondboogvensters aangebracht. Hier hebben eerst spitsboogvensters gezeten. De portaalbogen worden oversneden door de later ingebroken grote vensters. In de noord- en zuidmuur van het koor zitten dichtgemetselde (priester)ingangen.

De op veldkeien gefundeerde zadeldaktoeren is omstreeks 1600 in kleiner formaat baksteen verhoogd en voorzien van wit gepleisterde galmgaten. De toren is herhaaldelijk hersteld met baksteen in diverse formaten; het westportaal is sterk gewijzigd. De hoogte van de toren is ongeveer 30 meter, de muren zijn bij de voet van de toren ongeveer 1.50 meter dik. De zuidwesthoek is behoorlijk beschadigd omdat de Duitsers in W.O.II de klok eruit gesloopt hebben. De (teruggevonden) luidklok is in 1660 gegoten door Jurjen Balthasar en draagt de wapens van Carel van Inhuisen- en Kniphuisen, heer tot Nienorth, Vredewolt en Uplewardt en van Ivo Auwema op Auwemahuis.

De oude zoldering van het schip is weggewerkt onder een schrootjesplafond uit het begin van de 20e eeuw, met een grote stervormige figuur in een omlijsting. Het koor heeft een balkenzoldering. Muraalbogen in de schipmuren zouden wijzen op een overwelling in twee traveeën. Tot de restauratie van 1983-'93 was dit de gangbare veronderstelling: toen het stucwerk van de muren werd gehaald bleken deze uit schoon metselwerk te bestaan. Geen enkel teken dat gewelven waren weggebroken. Wel staat vast, dat het koor een stenen gewelf heeft gehad. Vóór de restauratie stond de uit de 17e eeuw daterende preekstoel midden voor de triomfboog; thans staat hij aan de zuidzijde van de triomfboog in een oude middeleeuwse nis, waarvan de functie niet meer duidelijk is. De herenbanken dateren vermoedelijk uit de 17e eeuw; ze behoorden toe aan de bewoners van Auwemahuis en Harkema. Het Auwemahuis is tussen 1756-'62 gesloopt, Harkema was al verdwenen. De vloeren van schip en koor zijn met gele en rode klinkers belegd, daartussen liggen zandstenen sarcofaagdeksels en zand en hardstenen zerken, de oudste uit 1576, de jongste uit 1812. Tegen de westwand van het schip is de orgeltribune gebouwd, gedragen door in imitatiemarmer geschilderde houten Toscaanse zuilen. Het balustradeorgel is in 1867 geplaatst door Petrus van Oeckelen. De vleugelstukken zijn versierd met acanthusmotieven; de zijtorens dragen sierstukken van blaas- en strijkinstrumenten. Het orgel verkeert nog in originele staat. Het is in 2001 gerestaureerd.

De Holm.

De Holm ligt aan de doorgaande weg tussen Tolbert en Niebert. Langs de buurt liep vroeger de Tramlijn Drachten - Groningen. De naam De Holm komt van Holm=eilandje, zandige hoogte. De buurt ligt op de zandrug in het zuidelijk Westerkwartier, waarop ook Tolbert, Niebert en Nuis liggen. In de stad Groningen zijn diverse straten met de toevoeging holm, zoals Munnikeholm en Schoolholm.

Niebert. ("nieuwe buurt")

Niebert ligt in het coulisselandschap van het zuidelijk Westerkwartier in het voormalige Ommeland Vredewold. Het dorp is ontstaan als een wegdorp op de oude dekzandrug Vredewold. Kenmerkend zijn de opstreckende heerden die zich uitstrekken tot ver naar het noorden en zuiden van het dorp. Niebert bestaat in feite uit twee bewoningsassen. De noordelijke (de Molenweg) is de primaire ontginningsas waaraan tegenwoordig de meeste bebouwing en de oude kerk staan. De zuidelijke is het Malijksepada (lokaal 't Pad genoemd), een voetpad dat over de oude zandrug tussen Marum en Tolbert loopt. Hieraan liggen een aantal boerderijen en het Iwema-steenhuis. Van oudsher lagen de boerderijen aan de primaire ontginningsas,

maar na inklinking van de grond als gevolg van vervening aldaar werden ze verplaatst naar het zuiden. De kerk bleef alleen achter. In de 19e eeuw verschoof de bebouwing weer naar de noordelijke as. Het Malijksepapad is nooit meer dan een voetpad geweest, dat door de oprijlanen van de boerderijen verbonden was met de primaire ontginningsas

Kerk Niebert.

Een mooi gelegen wit zaalkerkje op een verhoogd kerkhof dat eind 14e eeuw in opdracht van de abt van Aduard werd gebouwd. De dakruiter is jonger; 18e eeuws en vernieuwd in 1831. Het interieur met het groengeschilderde vlakke balkenplafond wordt bepaald door het werk van de Groninger beeldhouwer Caspar Struiwig. In de kerk vindt u naast een prachtig gesneden preekstoel veel fraai snijwerk op de herenbanken. De zware avondmaalstafel komt uit het Iwema Steenhuis.

Deze kerk werd in 1385 gesticht op last van het klooster van Aduard. Merkwaardig genoeg ligt de kerk niet aan 'het pad' waarlangs de boerderijen en de pastorie stonden, maar een eind ten noorden daarvan. De huidige weg is pas eeuwen later aangelegd. Het gebouw, een eenvoudige rechthoekige zaalkerk met een recht gesloten koorsluiting, is gelegen op een licht verhoogd kerkhof. De buitenmuren worden geleed door brede lisenen, die op de hoeken zijn uitgegroeid tot steunberen. Ook de koorsluiting wordt gestut door een forse steunbeer. De ernstige verzakkingen als gevolg van het kantelen van de fundering zijn tijdens de restauratie van 1947-'48 een halt toegeroepen. Bij deze restauratie werd de fundering vernieuwd en een betonring aan de bovenzijde van de muren aangebracht. Boven de ingang in de westgevel zit een ongeschonden gotisch spitsboogvenster. In de noordwand is een groot venster ingebroken tegenover de oude ingang aan de zuidzijde. De grote rondboogvensters zijn in 1831 aangebracht, evenals de vensters van de oostgevel. De dakruiter van 1773 vervangt een klokkenstoel die ten zuiden van de kerk gestaan heeft. Bij de laatste restauratie is de dakruiter min of meer 'classicistisch' herbouwd met grote galmgaten en bekroond met een met lood beklede naaldspits. Het huidige uurwerk is in 1924 aangebracht.

Inwendig wordt de kerk gedekt door een balkenzoldering. Het meubilair uit de 18e eeuw is van de hand van de Groninger beeldhouwer Caspar Struiwig (1698-1748). Struiwig heeft voor verschillende Groninger kerken werkstukken vervaardigd en is ook bekend als snijwerker van de orgelbouwer Albertus Antoni Hinsz. In 1743 vervaardigde hij, waarschijnlijk in opdracht van de familie Thema, het snijwerk van herenbank, lezenaar en kansel. Op het klankbord van deze kansel staat een tekst die in vertaling luidt: 'Gij Christus, beheerst de Geest en Stem der Geleerden'. De kanselkuip heeft vier panelen met snijwerk van elkaar kruisende en in elkaar hakende banden in Lodewijk XIV-stijl. Mogelijk sierde ooit het wapen van Hendrick Jans Ibema (in het koor zijn grafzerk, 1773), toenmalig collator van de kerk, het middenpaneel van de kuip.

Onder de kansel ligt een gietijzeren grafplaat uit 1849 met de bekende doodssymboliek: de gevleugelde zandloper die verwijst naar het voorbij vlieden van de tijd, de vlinder als symbool voor de wegvliedende ziel en de slang, die zichzelf in de staart bijtend een cirkel vormt, de zogenaamde Ouroboros: deze symboliseert de cyclische aard van de natuur, het eeuwige terugkeren en de eenheid van alles.

Tot de inventaris behoort verder een koperen doopbekken op een smeedijzeren stander. Er is een avondmaalsbeker met het opschrift: 'Door Dom(inee) Posthumus' met het jaartal 1727. In het middenpad ligt een aantal grafzerken voor de Iwema's en enkele aanverwante geslachten, zoals de Ijbema's. In het koor bevinden zich drie nissen, waarvan twee in de oostelijke koorwand. De met profielstenen omlijste piscina is een reconstructie uit de jaren 1947-'48. De met rode Bremerzandsteen omlijste nis in de noordmuur diende als bewaarplaats voor het Heilig Sacrament.

Het orgel, in 1912 gebouwd door Bakker & Timmenga uit Leeuwarden voor de Doopsgezinde Vermaning te Sint-Annaparochie, werd in 1941 in de kerk van Niebert geplaatst. Het vervangt een kabinetorgel uit 1831. Van dat orgel is alleen een gipsen beeldje overgebleven, voorstellende een harp spelende Koning David. Dit beeldje wordt bewaard in een nisje naast de kansel. Aan de wand tegen de westgevel achter het orgel bevinden zich pilasters, beschilderd in geïmiteerd marmer, met daartussen op hout geschilderd orgeldoek.

De kerk is in 2006 gerestaureerd. Het doek achter het orgel is helemaal opgefrist en weer zichtbaar. Verder is het snijwerk op het orgelbalkon teruggebracht naar de oorspronkelijke plaats op de herenbanken. De lambrisering uit de kerkenraadskamer van de Remonstrantse kerk in Groningen kreeg een nieuwe bestemming in Niebert. De ernstig door houtrot aangetaste dakruiter werd hersteld. De gestolen torenhaan is helaas nooit weer teruggevonden. Een exacte replica siert nu de dakruiter.

Iwema Steenhuis

Waarschijnlijk tussen 1375 en 1400 werd het steenhuis (of stins) Iwema gebouwd ten zuiden van Niebert. Dit steenhuis evolueerde in tegenstelling tot veel andere steenhuizen nooit tot een borg, waarschijnlijk doordat de familie Iwema niet van adel was. Wel vervulden ze soms de functie van grietman en redger. Later werd het steenhuis bewoond door de familie Ibema. Het steenhuis werd in 1847 door de lokale dominee Reinder Damsté, die het wilde gebruiken als pastorie/weem, verbouwd tot kop-rompboerderij, waarbij ook het steenhuis verlaagd werd en het geheel witgepleisterd werd. Een schuur aan de noordzijde en een klein schuurtje aan de oostzijde werden gesloopt en aan de westzijde werd een nieuwe schuur gebouwd. In 1851 werd het steenhuis gekocht door de familie De Boer (die in 1844 al de ernaast gelegen Bouwsemaheerd kocht), die langs vrouwelijke lijn familie is aan de Iwema's. Hun nazaten wonen er nog steeds, maar verkochten in 1988 het eigendom aan de stichting Het Groninger Landschap, zodat deze het kon restaureren. Tegenwoordig is Iwema het enige overgebleven steenhuis van de provincie Groningen. Het woonhuis is niet te bezichtigen, de schuur is in 1988 verbouwd tot het 'schilders- en bakkerijmuseum 't Steenhuus'. Het museum was daarvoor vanaf 1986 in de Nieberter molen en de schuur daarachter gevestigd. In de tuin van het steenhuis staat de naar verluidt grootste rode beuk van de provincie Groningen. De gracht rondom het steenhuis is in de loop van de tijd dichtgroeid.

Nuis.

De naam komt van nij huis (nieuw huis), dat is geassimileerd tot Nuis.

Het dorp ligt tussen het dorp Marum en Leek. Aan de oostkant het dorp ligt het bijna-tweelingdorp Niebert, waarmee Nuis een gemeenschappelijke bewoningsas deelt. In de middeleeuwen raakte deze zandrug in het Westerkwartier weer bevolkt en rond de 10e eeuw begon men ook met het afgraven van het omliggende veen. In Nuis en Niebert ontstond zo het kenmerkende landschap van opstreckende heerden, van het Oude Diep tot ver in de veengebieden bij Zevenhuizen. Zo breidde de toenmalige eigenaar van de Coendersborg (destijds nog Fossemaherd) zijn landerijen dusdanig uit dat het tot een treffen kwam met de Heer van Nienoord bij het Bolmeer.

Alle percelen in dit coulisselandschap werden van elkaar gescheiden door sloten en singels met als gevolg het karakteristieke coulisselandschap van het zuidelijke Westerkwartier. De oude, noordelijke ontwikkelingsas van Nuis-Niebert ligt voor Nuis aan de Nieuweweg en voor Niebert aan de Molenweg. De plaatsen van de kerk van Nuis en de kerk van Niebert herinneren hier nog aan. Deze as werd verlaten, omdat de grond door het afgraven inklonk. Men begon toen met de bouw van boerderijen rond het Malijksepad, in Nuis 'Oudeweg' geheten.

Nuis was zeer welvarend in de 19e eeuw. Het dorp kende een aantal aanzienlijke boerderijen waarvan de Fossemaherd samen met de Harkemaplaats en de Heringheplaats uitgroeide tot de Coendersborg. Een andere grote boerderij in het dorp was de Offeringaherd. Daarnaast had het dorp in die tijd ook drie molens. Er bevond zich een korenmolen op het perceel direct ten oosten van de brede school 't Sterrenpad, dit was een stellingmolen, net als de Nieberter molen. Aan de Oudeweg tussen de Fossemalaan en de Van Teijenslaan stond een boekweitmolen. De derde molen, een watermolen, stond op een sloot naast de Schipsloot. De molen was eigendom van Benedictus van Teyens en betrof waarschijnlijk een spinnenkop of een wipmolen. In de decennia na de Tweede Wereldoorlog groeide Nuis weer en werd er veel nieuwbouw gepleegd op het land tussen de Nieuweweg en de Oudeweg. Zo ontwikkelden zich de Kerklaan, Coenderslaan, Fossemalaan, Van Teijenslaan en de Offeringalaan en kreeg Nuis het huidige uiterlijk.

Coendersborg.

De Coendersborg ligt net als het Steenhuis in Niebert aan één van oudste voetpaden van Nederland, het Malijksepad. De Coendersborg in Nuis is ontstaan door samenvoeging van de Fossemaherd, Harkemaplaats en Heringheplaats. De huidige borg is in 1813 gebouwd op de plaats waar eerder de Fossemaherd stond. Hemko IJpens Harkema, gezworen rechter in het westerdeel van Vredewold, werd in 1534 middels ruil met Sywert Fossuma eigenaar van de Ooster Fossemaherd. Het westerdeel is voor 1647 verbonden geraakt aan twee andere heerden. Toen verkocht Iwo Auwema namelijk deze drie heerden aan zijn tante Eetke Fossemaherd, weduwe Hymersma. In 1668 kocht de Groningse raadsheer Ludolph Coenders de Fossemaherd, twee andere boerderijen en de omliggende landerijen. Aan hem heeft de borg haar naam te danken. Hij heeft naar alle waarschijnlijkheid de oude Fossemaherd verbouwd tot een statiger buitenverblijf aangezien er in 1699 sprake is van een borg. Tot de adellijke voorrechten van borg behoorde onder andere het collatierecht van de kerk van Nuis. Coenders had zijn grondgebied uitgebreid tot de venen bij het Bolmeer. Dit lag ook direct achter zijn

landgoed. Hier stuitte hij echter op het terrein van Georg Willem von Inn und Kniphausen, Heer van Nienoord. Op 28 juni 1669 kwam het tot een gewapend treffen. Dit conflict werd in 1671 door de Hoge Raad van Holland opgelost door het veencomplex te verdelen. Coenders overleed in 1679 en daarmee vervielen de drie heerden aan zijn zuster Etta Coenders, weduwe van Iwo Auwema. In 1699 verkocht Etta Coenders de borg aan haar schoonzoon Oeno van Teyens. Deze stierf in 1715 en de borg verviel toen aan Saco van Teyens, hoewel hij in Beetsterzwaag bleef wonen. Na de dood van zijn vrouw Etta Arnolda van Besten in 1785 ging de borg naar Oene van Teyens. Na de dood van Oene werd het landgoed geërfd door zijn broers Tinco en Benedictus en zijn zuster Hyma. Hoewel zij in Beetsterzwaag en Oldeboorn bleven wonen, liet Hyma de borg verbouwen in 1813 waarbij het de huidige vorm van herenhuis kreeg. Na haar dood kwam de borg in handen van de kinderen van haar broer Benedictus. Deze erfgenamen bleven kinderloos en de laatste overleed in 1866. De Coendersborg verviel toen aan Joachimus Lunsingh Tonckens, arts en later burgemeester van Beetsterzwaag. Zijn weduwe liet het huis in 1911 na aan haar kleindochter Margaretha Wichers. Zij bracht haar laatste jaren door op de borg alvorens haar man mr. dr. Arnold Daniel Hermannus Fockema Andreae het landgoed in 1956 verkocht aan de stichting Het Groninger Landschap.

De voorgevel van het voorhuis bestaat uit vijf traveeën met een omlijste middentravee. Dit wordt bekroond door een fronton met het jaartal 1813. Boven de deur bevindt zich een balkon met houten balusters op consoles. De rechthoekige schuur en het achterhuis staan links achter het voorhuis. De schuur staat nog deels op een fundament van kloostermoppen. Het voorhuis, het achterhuis en de schuur hebben allen een wolfsdak. Achter het borgterrein ligt het Coendersbos, het oorspronkelijke landgoed. Hier komen nu ook een aantal diersoorten voor, zoals reeën, bosuilen en sinds kort nestelen ook ijsvogels in de gracht rond de borg. Dit terrein is nu vrij toegankelijk voor publiek. Links van de borg vertrekt een fietspad naar de Jonkersvaart en rechts een reed. Voor de borg ligt een oprijlaan van zo'n 250 meter die aansluit op de Nieuweweg en voor de borg gekruist wordt door het Malijksepad. Deze oprijlaan wordt geflankeerd door twee rijen eikenbomen. Zowel het hek aan het begin van deze oprijlaan als het smeedijzeren hek voor de borg is een rijksmonument. Eveneens zijn de twee boerderijen naast de Coendersborg, de 19e-eeuwse tuinmuur en het terrein van de borg rijksmonumenten. In 2012 is landbouwmuseum 't Rieuw (Gronings voor: gereedschap) overgeplaatst van de schuur van de Coendersborg naar de 'boerderij van Kimm' ten oosten van de borg. De collectie gereedschappen, gebruiksvoorwerpen en documentatie geeft een beeld van de ontwikkeling van het agrarisch bedrijf in de regio voor de opkomst van de mechanisatie. De tuin achter de borg binnen de gracht wordt nu niet meer gevuld door landbouwapparatuur en wordt nu gebruikt voor opvoeringen met een vernieuwd podium voor muziekvereniging 'Amicitia'.

Marum.

De naam Marum komt van 'Mare', water, en 'heim', plaats, en betekent dus 'plaats aan het water', waarin het water het Oud diep is. Oorspronkelijk is het een lintdorp rond de Hoornweg, met het centrum bij en aan de Markstraat. De lintbebouwing liep van 't Malijk, langs de Kruisweg en de Hoornweg tot De Haar, op een hoger gelegen zandrug. Oorspronkelijk was er sprake van twee ontwikkelingskernen. Tussen deze twee kernen in, Marum-West en de Kruisweg, lag 'de Hoorn'. De Hoorn bestond uit gemeenschappelijke weidegronden. Dit gebied tussen de twee kernen is met name bebouwd geraakt in de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw. De oude kerk van dit dorp is de hervormde kerk aan de huidige Noorderringweg. Het grootste gedeelte van deze kerk is in de twaalfde eeuw gebouwd, de huidige toren dateert uit 1886. Tot het begin van de vorige eeuw was de turfwinning de belangrijkste bron van inkomsten in het dorp. In 1812 bestond het dorp uit 12 veenboerderijen waarin 17 gezinnen van de turfwinning leefden

Kerk Marum.

De kerk van Marum is een van de oudste bakstenen kerken in de provincie Groningen. Het oudste deel van de kerk, het koor, dateert uit de tweede helft van de twaalfde eeuw. Van de oorspronkelijk romaanse kerk is weinig bewaard gebleven. De kerk is globaal in drie delen in te delen. Het oudste deel is het vijfzijdig gesloten koor uit de twaalfde eeuw. In de zuidmuur van het koor is nog steeds de oorspronkelijke priesteringang te zien. Weliswaar dichtgemetseld, is deze voorzien van een latei van rood zandsteen om de boog van dit portaal te dragen. Van de originele romaanse ramen is in de noordmuur nog één in dichtgemetselde toestand terug te vinden. In de koorsluiting zijn in de zestiende eeuw vensters aangebracht die nadien ook zijn dichtgemetseld.

Het schip dateert uit het eerste kwart van de dertiende eeuw. In de tweede helft van de achttiende eeuw zijn aan weerszijden van kerk forse steunberen aangebracht om verder verzakken van de muren te voorkomen. Zowel aan de noordkant als de zuidkant zaten noormannendeuren. De deur aan de noordkant, welke bestemd was voor de vrouwen (namelijk aan de koude kant van de kerk) is echter dichtgemetseld en gaat half schuil achter een van de steunberen. De noormannendeur aan de zuidkant, welke bestemd was voor de mannen, geldt heden ten dage als de ingang van de kerk. De grote rondboogvensters in het schip en het koor zijn ingebroken bij een grote renovatie in 1770. Waarschijnlijk is toen ook de gehele noordgevel opnieuw beklampt.

De toren is een westtoren en dateert net als het schip uit het eerste kwart van de dertiende eeuw. De romp van de toren bestaat uit twee geledingen en kent vrijwel geen versiering. Halverwege de zestiende eeuw werd de toren verhoogd met een klokkenzolder en werd het schip van de huidige kap voorzien. In de westgevel zit nog een dichtgemetselde portaal. Op dertien meter hoogte is elke gevel voorzien van een galmgat met galmborden. Elk galmgat heeft een ronde boog, hierbij is het oostelijke galmgat groter dan het westelijke. Doordat het kerkterrein vroeger omgracht was, staat de toren dichtbij een sloot en is deze enigszins scheefgezakt. Hierdoor helt de toren 20 centimeter over. Ook het feit dat de toren op het westen staat en er bij slagregens kalk en cement wegspoelt, zorgt ervoor dat de voegen dunner worden en het scheefzakken bespoedigd wordt. Aanvankelijk had de toren een gemetselde spits. De huidige ingesnoerde torenspits is in 1923 geplaatst. Doordat deze spits weer loodrecht geplaatst is, heeft de toren een knik.

Interieur.

Het feit dat het koor vijfzijdig gesloten is, kan ook aan de binnenkant gezien worden. De overgang van schip naar koor is zowel aan de binnenkant als de buitenkant goed te zien door het verspringen van het muurwerk. De apsis was oorspronkelijk tot halverwege muurhoogte opgemetseld. Zo ontstond een basis waar het inmiddels verdwenen halfronde koepelgewelf op rustte, zoals nog te zien is in de kerk van Doezum. De sluitingsmuren van het apsis lopen nog enigszins taps toe naar boven om de druk op te vangen van het koepelgewelf. De preekstoel dateert uit 1826. De hoeken van de zeshoekige kuip worden geaccentueerd door rechthoekige halfzuiltjes met bladkapitelen. De kerkbanken zijn reeds verwijderd en vervangen door stoelen. Nog wel prominent aanwezig is de herenbank tegen de noordmuur. Deze stamt uit ongeveer 1700 en wordt bekroond door een gesneden opzetstuk dat het wapen toont Carel Ferdinand von Inn- und Knipphausen. Hij was van 1714 tot 1717 Heer van Nienoord en Vredewold. Achter deze herenbank gaat nog een ingehakte nis schuil, alwaar het Heilig Sacrament bewaard werd.

Lijkenhuisje achter de kerk.

Vanuit het lijkenhuis start Het Witte Nonnenpad. Het kloosterpad volgt voor een deel het spoor van het Witte Nonnenpad.

Haarsterbos.

De Haar is een streek en een buurtschap met lintbebouwing van boerderijen langs de Haarsterweg. De naam betekent hoogte. Het gebied is dan ook enigszins geaccidenteerd, opvallend in het vrijwel vlakke karakter van de verdere gemeente. Feitelijk hoort het landschappelijk bij de Friese Wouden. Ten noorden van De Haar ligt het Haarsterbos. Dit bos kent nog enkele stukken oerbos en is in het beheer van Staatsbosbeheer. Bij De Haar zijn ook grafheuvels ontdekt, opgebouwd met plaggen. Er werden fragmenten gevonden van de standvoetbekercultuur en de klokbekercultuur. Ook werden meerdere boomkistgraven gevonden. De Haar en het omliggende Haarsterveld was vroeger een interessant gebied door de grote hoeveelheid veen dat geëxploiteerd kon worden. De Stad Groningen en Ommelanden nam het gebied in 1594/1595 in beslag van het klooster Trimunt en verkocht het later aan de Stad Groningen. De stad besloot het gebied onder te verhuren zonder exploitatie. Pas eind 18e eeuw waren alle veengebieden ten zuiden van het Trimunt ontgonnen en in 1810 werden de uitgeveende landen, bouw- en weilanden en heidevelden verkocht aan de Friese familie Van Teyens.